

4000 (карж.)
953

Карач. 1693 - Д хр.

ЭЛҚЪАНЛАНЫ М. ҚЪ.

**КЪАРАЧАЙ ТИЛДЕН
МЕТОДИКА
Б О Л У Ш Л У К Ъ**

Экинчи классда ана тилни грамматикасына,
тюз джазыугъа,
тил ёсдюрюге юретиуюн методикасы.

Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю
Черкесск — 1975

ЭЛКЪАНЛАНЫ М. КЪ.

КЪАРАЧАЙ ТИЛДЕН МЕТОДИКА Б О А У Ш Л У К Ъ

Экинчи классда ана тилни грамматикасына,
тюз джазыугъа,
тил ёсдюрюуге юретиуню методикасы.

Биринчи чыкыгъаны.

Къарачай-Черкес облоно бегитгенди.

КОНТРОЛЬНАЯ ЭКЗЕМПЛЯР

Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю
Черкесск — 1975

Карач. 1693-2

АВТОРДАН

Бу китабда устазлагъа экинчи классда къарачай тилни грамматикасындан, тюз джазыудан, тил ёсдюрюуден дерслени къалай окъутургъа кереклисинден айтылады.

Методика болушлукъ экинчи классны къарачай тилден китабыны экинчи кере чыкъгъанына кёре джарашдырылгъанды. Болушлукъну аллында программаны бёлюмлери, къарачай тилден китабны параграфлары, ишлери бериледиле, тилни грамматикасындан, тюз джазыудан, тил ёсдюрюуден нени билликлери айтылады. Андан сора программаны бир къауум бёлюмюм окъутууну юсюнден методика кенгешде бериледи.

Бусагъатдагъы окъуу план бла экинчи классда къарачай тилни грамматикасына, тюз джазыугъа, тил ёсдюрюуге 70 сагъат бериледи.

Тил ёсдюрюуден ишле тилни хар дерсинде да аладыла орун.

Устазлагъа болушлукъгъа юлгю халда сау окъуу джылгъа тематика план бериледи. Устазла, кеслерини окъутхан классларына кёре, школну окъуу базасына таяна, тематика планла саладыла.

Ахырында окъуу джылны биринчи джарымына берилген дерслени планлары бла хайырланьургъа болушлукъду.

Эм аягъында тил ёсдюрюуге устазлагъа болушлукъгъа юлгю халда дидактика материал бериледи.

Методика болушлукъ биринчи кере чыкъгъаны себебли джетишмеген заты кёб болур. Амма экинчи классда къарачай тилни дерслерин окъутууда устазгъа, артыкъсыз да жангы окъутуб башлагъаннга, болушлукъ этер деген умут бла джарашдырылгъанды китаб.

ГРАММАТИКА, ТЮЗ ДЖАЗЫУ, ТИЛ ЁСДЮРЮУ.

Къарачай тилден экинчи классны программасы бла биринчи классны программасы бир план бла салынгандыла. Биринчи, экинчи класслары программаларына бу бѣлюмле киредиле: „Тауушла бла харифле“, „Сѣз“, „Айтым“, „Байламлы тил“. Ол себебден башында айтылган бѣлюмлени юсюнден таймаздан иш бардырырга керекди. Тауушлары, харифлени, сѣзю, айтымны, байламлы тилни юсюнден биринчи классда алган билимлери экинчи классда теренден терен бола барырга тыйыншылды.

Экинчи классда дерсле биринчиде окъулганны къайтарыу бла башланадыла. Бу классда тилден алыкъ билимлерине биринчиде алган билимлери тамал болады. Экинчи классны курсу анга кѣре окъулады. Хазырлаучу, биринчи классда кѣбюсюне къара танытыу, тилни тауушлары, аланы джазмада къалай белгиленгенлери боладыла, алагъа бѣлюнеди эс.

Биринчи классда ачыкъ бла тунакы тауушлары окъуган кѣзюде тюз джазыуну юсюнден ишле бардырылгандыла.

Айтырга:

1. Э, е, ю, ё, я харифлени тюз джазылыулары, зынгырдауукъла бла тунакылары тюз джазылыулары, ь, ъ белгилени джюрютюлюлери, бѣлюм, сѣзлени кѣчюрю джорукъ.

„Сѣз“ деген бѣлюмню окъуган заманда уллу харифни адамлары атларында, тукъумларында, хайуанлагъа аталган атлада, шахарлары, эллени, суулары атларында джюрютюлюю.

„Айтым“ деген бѣлюмде уллу харифни точкадан,

соруу, кѣлтюртюу белгиледен сора джюрютюлююу.

Хар бѣлюмню окъугъан кѣзюуде тил ѣсдюрюу ишле бардырылыб турургъа керекдиле. Сѣз ючюн:

1. Соруулагъа джууаб джазыу.

2. Суратха къараб, устазны болушлугъу бла гитче хапарчыкъ джазыу.

3. Джазылыуу эштилингенинден башха тюрлю болгъан бир къауум сѣзню тюз джазылыуун эсде тутаргъа юретиу (*сенден, менден, сабанла, тонла* дегенча).

Экинчи классны курсун окъутхан кѣзюуде устаз, башында айтылгъанны эсге ала, кесини ишин анга таяна къурайды.

Экинчи классны къарачай тилден программасы да, китабы да анга кѣре джарашдырылгъандыла.

Программа бла биринчи классда окъулгъанны къайтарыугъа 6 сагъат бериледи. Алты сагъатны ичинде тауушла бла харифлени, *ким? не? къаллай? неллай? не этеди? не этгенди? не этерикди?* деген соруулагъа джууаб этген сѣзлени, айтымны юсюнден окъулгъанны эсге саладыла.

Бу ишлени баджарыр ючюн, китабда биринчи параграф бериледи (1—19 ишле).

„Тауушла бла харифле“ деген бѣлюмден экинчи классны сохталарына адамланы атларында, тукъумларында, аталарыны атларында, сахарланы, эллени, орамланы, сууланы атларында, юй хайуанлагъа, джаныуарлагъа аталгъан атлада уллу харифни джюрютюлююу, сѣзню ахырында, ортасында зынгырдауукъ бла сангырау тунакыланы тюз джазылыулары, тунакы тауушланы алмашынулары (*терек—береги, къонакъ—къонагъы*) джангы боладыла. Программаны бу бѣлюмюн ангылатыр, аны бегитир ючюн, китабда 2—8 параграфла бериледиле (19—52 ишле).

„Сѣз“ деген бѣлюмде экинчи классда „Сѣзню къурамы“ бла „Тилни кесеклери“ баш темаладыла.

Сѣзню къурамындан тамыр бла аффикслени, бир тамырлы сѣзлени, аффикслени кючю бла джангы сѣзле къурау ишле бардырыладыла. Тилни кесеклеринден: *атдан, сыфатдан, этимден* хапар аладыла. Биринчи классда *ким? не? къаллай? неллай? не этеди? не этгенди? не этерикди?* деген соруулагъа джууаб эт-

ген сёзле деб, окъугъан эселе, экинчи классда *ат, сыфат, этим* деген терминле бериледиле. Атны, сыфатны, этимни магъаналары бла, аланы грамматика ышанлары бла шагърей боладыла.

Экинчи классда тилни кесеклеринден алгъан ангылары, билимлери сохталаны ючюнчю классны курсуна, тилни кесеклерин андан да терен билирге хазырлайды.

Программаны бу бёлюмюн окъутуу эмда алгъан билимлери бла хайырлана билиу ючюн 9—30 параграфла бериледиле (53—174 ишле).

Къарачай тилни синтаксисинден *башчы* бла *хапарчы, сансыз членле, джайылгъан* бла *джайылмагъан айтымла, кимни? нени? кимге? неге? кимде? неде? кимден? неден? къаллай? къайда? къайдан? къачан?* дегенча соруулагъа джууаб этген сансыз членледен хапар аладыла, айтымла къураргъа юренедиле, джайылмагъан айтымны соруулары кючю бла джайылгъан айтымла этиб джазадыла.

Бу ишлеге китабла 31—36 параграфла бериледиле.

Байламлы тилни ёсдюрюге 209—215 ишле бериледиле.

Тюз джазыу. Байламлы тил.

Тюз джазыу. Экинчи классны сохталары тюз джазыудан билирге керекли затла:

1. Китабдан бёлюмле *неда* сау сёзле бла кёчюре билиу. 40—60 сёзден къуралгъан текстни устаз эки кере окъуб, андан сора джаза билиу.

2. Джазылгъанны терс, тюз болгъанын тинте билиу.

3. Адамланы атларында, тукъумларында, аталарыны атында, шахарланы, элени, орамланы, сууланы атларында, юй хайуанлагъа аталгъан атлада уллу харифни джюрюте билиу.

4. Зынгырдауукъла бла сангыраулары сёзню ахырында, ортасында тюз джаза билиу.

5. Тунакы тауушлары алмашынууларын билиу.

6. У (къысха у), й, ь, ъ болгъан сёзлени кёчюре билиу.

7. Хапарлаучу, поруучу, кёлтюртюучю айтымладан сора керекли тыйгъыч белгилени сала билиу.

Байламлы тил. Байламлы тилден биринчи классда алгъан билимлерине была къошуладыла:

1. Аллында устазны башчылыгы бла, арт кёзюуде кеслери гитче статьягъа неда хапарчыкыгъа план сала билиу.

2. 60—70 сёзден кьуралгъан текстни изложениесин джаза билиу.

3. Талай суратны болушлугъу бла хапар джаза билиу.

4. Сохтала кеслери сынагъан, кёрген затланы юсюнден гитче сочинение джаза билиу.

5. Ата-аналагъа, тенглерине школ джашауну юсюнден письмо джаза билиу.

ПРОГРАММАНЫ БИР КЪАУУМ БЁЛЮМЮН ОКЪУТУУНУ ЮСЮНДЕН. СЁЗНЮ КЪУРАМЫ.

Экинчи классны сохталары сёзню кьурамындан сёзню тамыры бла, аффикс бла биринчи кере шагърей боладыла. Бир тамырлы сёзде сёзню тамырын таба биледиле (*темир, темирчи, темирле, темирчилик* дегенча). Аффикслени да эки кьауумгъа юлеше, ала-ны башхалыкъларын айыра билирге керекдиле.

Сёз ючюн: *малчы, малы, маллыкъ, малла, малчылыкъ* дегенча сёздедеги аффикслени бир-биринден айыра биледиле.

Мал-чы, мал-лыкъ, мал-чы-лыкъ.

Мал-ны, мал-ла, мал-ла-дан.

Мал—хайуан, малчы—адам. Аффикс *чы* джангы сёз кьурайды.

Мал не? деген соруугъа джууаб этеди. *Малны нени?* деген соруугъа джууаб этеди. Аффикс *ны* джангы сёз кьурамайды, сёзню магъанасын тюрлендирмейди, формасын тюрлендиреди. Алай бла кьалгъан аффикслени да айырадыла.

Сёз кьураучу аффикследен юч кьауумну билирге керекди:

1. *-чы, -чу, -чи, -чю* (*мал-чы, темир-чи, кьой-чу, ёгюз-чю*).

2. *-лы, -ли, -лу, -лю* (*кьарачай-лы, тегей-ли, орус-лу, сёз-лю*).

3. *-чыкъ, -чик, -чукъ, -чюк* (*алма-чыкъ, теке-чик, кьозу-чукъ, юй-чюк*). Бу кьауум аффиксни кьочю бла джангы сёзле кьурай биледиле.

ТИЛНИ КЕСЕКЛЕРИ.

„Тилни кесеклери“ деген теманы окъутуу тилни кесеклери (*ат, сыфат, этим*) бла шагърей этиуден башланады. Андан сора тилни хар кесегин башха-башха окъуйдула.

АТ.

Бу теманы окъугъан кёзюуде сохтала билирге керекдиле:

1. *Атны* магъанасын. 2. *Ким? не?* деген соруулагъа тюз джууаб къайтарыргъа. 3. Энци атлада уллу харифни джюрютюлююн. 4. Атланы санлада тюрле ниулерин.

Атны магъанасындан хапар берир ючюн, тилни бу кесегине къаллай сёзле киргенлерин устаз сохталагъа ангылатады. Аланы айыртыр ючюн биринчи дерсде (атны окъугъанда) быллай соруула салыргъа боллукъду:

Суратдагъы затланы атларын айтыгъыз (*стакан, табакъ, графин, аякъ, кружка*). Была неледиле? (*Саутладыла*). *Атны* магъанасын айыртыргъа китабда 88—91 ишле берилгендиле. *Ким? не?* сорууланы кючю бла атланы тилни башха кесеклеринден айыра биледиле. Устаз затланы ышанларын айтады, сохтала затланы атларын табыб айтыргъа да боллукъдула. Былай ишлени кючю бла тилни „*Ат*“ деген кесегини магъанасын айырадыла.

Энци эмда тукъум атладан хапар берир ючюн, сынаб къараргъа текст бериледи. Сёз ючюн:

Айшат, Асият, Ханафий, Коля, Валя экинчи классда окъуйдула. Ала Карачаевск шахарда, Ленин атлы орамда джашайдыла. (92-чи иш). Текстде атланы табдыла, къаллай соруулагъа джууаб этгенлерин айтадыла. Атладан уллу харифле бла джазылыб башланганланы айырыб, ала *кимлени, нелени* атлары болгъанларын айтадыла. Алай бла *энчи* эмда *тукъум* атладан хапар бериледи. Бу теманы бегитир эмда тамамлар ючюн, 93—95 ишле этиледиле.

Атланы санын окъутууда устаз сохталагъа аланы бирлик эмда кёблук санда тюрлениулерин айыртады. Сынаргъа атла бериледиле (алма-алмала, эрик-эрикле, 96-чы иш).

Кёблук саннга салыр ючюн, къаллай аффиксле къошулгъанларын айтадыла (-ла, -ле).

СЫФАТ.

Сыфатны магъанасын, аны тилде къуллугъун айырытыр ючюн, быллай текст берирге боллукъду.

Школгъа терекчикни келтирдиле. — Школгъа субай терекчикни келтирдиле. Нызычыкъны оюнчакъла бла джасадыла. — Джашил нызычыкъны ариу оюнчакъла бла джасадыла.

Айтымланы окъутуб, устаз быллай соруула салады:

1. Ол эки айтымны бир-биринден не башхалыкълары барды?

(Экинчи айтымгъа *субай* деген сёз къошулгъанды).

2. Эки айтымдан къайсы айтымны джаратасыз? Не ючюн?

(Экинчи айтымны. Не ючюн десенг, биринчи айтымда къаллай терекчикни келтиргенлери белгисизди, экинчиде уа белгилиди—*субай* терекчикни. *Субай* деген сёз къошулгъанында, айтым суратлау халда айтылады).

3. *Субай* деген сёз не соруугъа джууаб этеди? (*Къаллай?*)

4. Айтымда къайсы сёзю ачыкълаб келеди? (терекни).

5. Терекни деген сёз нени кёргюзеди? (затны).

6. *Субай* деген сёз затны несин кёргюзеди? (ышанын).

Бу юлгю бла къалгъан айтымланы да айырадыла. Алай бла *сыфатны* грамматика ышанлары бла шагърей боладыла.

Экинчи классда *сыфатны* магъанасын, аны грамматика ышанлары бла айтымлада таба биледиле, сыфатланы къошуб, айтымла къураб айтадыла эмда джазадыла.

ЭТИМ.

Экинчи классда этимни магъанасын, аны заманлада тюрлениуюн окъуйдула.

Этимни магъанасын айыртыр ючюн, затны не этгенин кѣргюзген сѣзлени эсге салады 112-чи иште берилген суратчыкъланы юсю бла. „Болушадыла“ деген сурат бла ишлейдиле, хапарчыкъ къурайдыла (сурат 51-чи бетде). Хапарчыкъда затны не этгенин кѣргюзген сѣзлени тюблерин сызадыла. *Затны не этгенин, не этеригин, не эте тургъанын кѣргюзген сѣзлеге этим* дейдиле деген ангылатыуну береди. Этимни *бусагат, озгъан, боллукъ* заманлары бла шагърей этеди.

АЙТЫМ.

Экинчи классда программаны „Айтым“ деген бѣлюмюн окъутхан кѣзюуде бу бѣлюмню юсюнден биринчи классда окъулгъанны къайтарыргъа эмда тамамларгъа керекди.

Программа бла экинчи классда билирге керекдиле:

Хапарлаучу, соруучу, кѣлтюртюучю айтымланы, айтымлада керекли сѣзлени логика басым бла айыра билиу, айтымны баш членлерин таба билиу, сансыз членледен (атларын атамай) хапар бериу, айтымда сѣз тутушланы айыра билиу, джайылмагъан, джайылгъан айтымла къурау ишле этедиле.

Экинчи классда „башчы“, „хапарчы“ деген терминле биринчи кере бериледиле. Аладан биринчи кере хапар берир ючюн, китабда суратчыкъланы тюбюнде джайылмагъан айтымла бериледиле. (Къызчыкъ окъуйду. Джашчыкъ джазады).

Айтымланы окъугъандан сора устаз быллай соруула салады:

1. Биринчи айтымда кимни юсюнден айтылады? (*Къызчыкъны*).

2. Къызчыкъ не этеди? (*Окъуйду*).

3. Къызчыкъ деген сѣз нени кѣргюзеди? (*Айтымны кимни юсюнден айтылгъанын*).

4. *Къызчыкъ* не соруугъа джууаб этеди? (*Ким?*).
Алай бла устаз сохталаны бу оюмгъа келтиреди: *ай-тымда кимни, нени юсюнден айтыла эсе, анга башчы* дейдиле. Башчы *ким? не?* деген соруулагъа джууаб этеди.

5. *Къызчыкъ* окъуйду деген айтымда башчыны юсюнден не айтылады? (*Окъуйду*).

6. Окъуйду деген сѣз нени кѣргюзеди? (*Башчыны не этгенин*).

7. Окъуйду деген сѣз не соруугъа джууаб этеди? (*Не этеди?*)

Устаз:

Башчыны не этгенин, не этеригин, не эте тургъанын кѣргюзген сѣзлеге хапарчы дейдиле. Хапарчы *не этеди? не этгенди? не этерикди?* деген соруулагъа джууаб этеди.

Экинчи классда сохталагъа айтымны сансыз членлеринден, къауумлагъа юлешмей, хапар бериледи. Сансыз членлени айтымда къуллукълары айыртыр ючюн джайылмагъан эмда джайылгъан айтымла бериб, ала ны магъаналарын тенглешидириб къарайдыла. Сѣз ючюн: Абдуллах китабны окъуйду. Абдуллах окъуйду. Китабны деген сансыз член Абдуллахны нени окъугъанын кѣргюзгенин чертедиле. Алай бла сохтала, сансыз членлени атларын айтмагъанлай, не ючюн джюрютюлгенлерин айырадыла.

Айтымны членлерин юретген кѣзюуде сохталагъа къайсы сѣз къайсы сѣз бла байланыб келгенин айыргъан къыйын тиеди. Ол себебден, биринчи классдан башлаб, баш сѣзден бойсунган сѣзге соруу салыб, айтымны членлерин экеу-экеу айырыб, джазаргъа юретирге керекди.

Сѣз ючюн: Чегетде субай терекчик ёседи.

Терекчик (*не этеди?*) ёседи.

Терекчик (*Къаллай?*) субай.

Ёседи (*къайда?*) чегетде.

Былай джазсала, баш эмда бойсунган сѣзле кѣрюнедиле.

БАЙЛАМЛЫ ТИЛГЕ ЮРЕТИУ.

Сохтала экинчи классда окъулгъанны хапарын айырырға, изложение, сочинение джазаргъа юренедиле.

Изложение джазаргъа юретген быллай ишле этиледиле: окъулгъанны сорууланы кючю бла айтдыруу, окъулгъан текстни, толусу бла эмда къысхартыб, хапарын айтдыруу, окъулгъанны кесеклеге юлешиб, хар кесегине баш салырға юретиу (план салырға), башха творчество ишле этдириу.

План салыу эмда окъулгъанны хапарын план бла айтдыруу сохталаны изложение джазаргъа хазырлайды.

Изложениеге эпизодлары кѐб болмагъан хапар бериледи, арт кѐзюуде текстни кыйынлыгъы ѳсгенден ѳсе барады.

Экинч классда ал кѐзюуде абзацлагъа юлешинген текст бериледи. Хар абзацха баш салынады (планы устаз кеси береди), хазыр план бла хапарны айтадыла, изложениени джазадыла.

Экинчиден, изложениеси джазыллыкъ текстни планын устазны болушлугъу бла сохтала кеслери саладыла, изложениени джазадыла. Алай бла сохтала хазыр текстни изложениесин джазаргъа юренедиле.

Изложение джаздырудан дерсни юлгюсю.

Дерсни темасы: изложение. „Юрий Гагарин“.

Дерсни мураты: уллу харифни джюрютююлююден билимлерин бегитиу.

Дерсде окъуу керекле: Юрий Гагарин портрети.

Дерсни барыуу.

1. Дерсни муратын ангылатуу. Юрий Гагаринни юсюнден ушакъ этиу.

2. Хапарны биринчи кере устаз окъуйду.

ЮРИЙ ГАГАРИН.

Юрий Гагарин Совет Союзну Джигитиди. Дунияны тегерегине космос кеме бла биринчи кере ол учханды. Пионерле Гагаринни бек сюедиле. Ала аны бойнуна кызыл галстук такъгъандыла. Юрий Гагарин сыйлы пионерди. Ол биринчи космонавтды.

3. Окъулгъанны соруула бла айырыу:

Юрий Гагарин кимди? Ол къайры учханды? Гагаринни ким бек сюеди? Ала аны бойнуна нени такъгъандыла?

Юрий Гагарин къаллай пионерди? Ол ненчанчы космонавтды?

Алай бла хапарчыкъны сорууланы болушлугъу бла айырадыла. Устаз экинчи кере окъуйду, планын береди. Джылны аллында хазыр план бла джазадыла. Арт кёзюуде планын устазны болушлугъу бла саладыла, тёртюнчю четверте кеслери сала башлайдыла.

ПЛАН.

1. Юрий Гагарин ким болгъанды?
2. Ол дунияны тегерегине не бла учханды?
3. Пионерле кимни бек сюедиле?
4. Ала аны бойнуна не такъгъандыла?
5. Сыйлы пионер кимди?
6. Ол ненчанчы космонавтды?

Берилген план бла сохтала хапарны айтадыла, изложение джазадыла. Джазардан алгъа устаз айтымны биринчи сёзюн, точкадан сора, адамланы атларында, тукъумларында уллу харифни джюрютюлююун эсге салады. Совет Союзну Джигити деген сёзлени доскада джазады.

Экинчи классда сочинение джаздырыуну юсюнден.

Экинчи классда сохтала кеслери кёрген, сынагъан, окъугъан хапарланы, суратны, школда утрянникни юсюнден сочинениеле джазаргъа юренедиле,

Суратха къараб, сочинение джазгъан кёзюуде су-

ратны юсюнден ушакъ этиуню уллу магъанасы барды. Ушакъ суратны магъанасын айырыргъа болушады, суратны магъанасы бла темасын бир-бирине келишдиреди.

Экинчи классда бу темалагъа сочинениеле джазайдыла:

1. Джай каникуллада кѣрген, эштген, сынагъан затларыны юсюнден.
2. Джайны эсге тюшюрейик.
3. Къачхы чегетде.
4. „Къыш“ деген суратха къараб, сочинение джазыу.
5. Туугъан юйюрге (сурат бла).
6. Джай терек бачхада.
7. Сабийлени къыш оюнлары.
8. „Джаз“ деген темагъа.
9. Насыблы сабийле.

Сочинение джазаргъа хазырлагъан кѣзюуде сохтала кеслери кѣрген, сынагъан затларыны юсюнден, экскурсиягъа баргъан кѣзюуде кѣргенлерини, эштгенлерини юсюнден айтымла къурайдыла. Къуралгъан айтымланы бир темагъа бирикдириб, анга баш салыб, сочинение джазаргъа кѣче башлайдыла.

Грамматикадан, түз джазыудан, тил ёсдюрюуден юлгю халда берилген тематикалы план.

Ийикъыма	Дерсе	Грамматикадан, түз джазыудан дерслени темалары.	Ишле	Окьулгъаны къайтару	Тил ёсдюрюуден ишле.
1	1.	1. Биринчи класда окьулгъаны къайтару (6 сагъа). Тауушла бла харифле.	1—3	Таууш бла хариф.	«Биринчи сентябрь» деген сурат бла ушакъ.
	2.	Затны кёрюзген сёзде.	4—5	Къаты эмда джумушакъ тауушла.	5-чи, 6-чы бетдеги суратла бла ушакъ этю.
2.	3.	Затны ишин кёрюзген сёзде.	6—9	Ачыкъла бла тунакъыла.	Джай каникуллада кёрген, эшитген, сынатъан затларыны юсюнден ханар къурау.
	4.	Затны ышанларын кёрюзген сёзде.	10—14		Джайылмагъан, айтымладан джайылгъан айтымла этю.
3.	5.	Айтым.	15—18	Айтымны биринчи сёзюн улуу хариф бла джазыу.	Суратлагъа къараб, айтымла къурау.

Ийкыла	Дерсе	Грамматикадан, тюз джазыудан темалары.	Ишле	Окългъанны къайтарыу	Тил ёслюуден ишле.
6.	Сочинение.		18		«Джайны эсге тюшюрейик», 12-чи бетдеги сурат.
4.	7.	II. Уллу харифле (4 саят) Адамланы атларында, тукъумларында, аталарыны атларында уллу харифни джюрютлююю.	19—22	Ким? не? деген соруулагъа джууаб этген сёзле.	«Бизни космонавтла» деген темагъа устазны болушлугъу бил ханарчыкъ къураб джазыу. «Мени анам» деген темагъа ханарчыкъ къурау.
8.	Шахарланы, эллени, орманланы, сууланы атларында уллу харифлени джюрютлююю.		23—24	Къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сёзле.	
5.	9.	Юй хайуанлагъа, джануарлагъа аталгъан атлада уллу харифни джюрютлююю.	25—26		«Мени анам» деген темагъа ханарчыкъ къурау.
10.	Уллу харифни джюрютлюююн къайтарыу.		27—29		«Къачкы чегетде» деген сурат бил ишлеу.

Ичкикыла	Дерсе	Дерсн темасы	Иште	Оккулганы кыйтары	Тал ёдюрюден ишле
6.	11.	Сынау диктант.			
	12.	Зыгырдауукъ эмда санырау тунакы тауушла.	30—33	Улуу харифле	33-нө иш.
	13.	Изложене.			Соруудагъа джууб джазыу.
	14.	Зыгырдауукъла бла саныраулааны сёзно ахырында тюз джазылулары.	34—38	Зыгырдауукъ эмда санырау тунакыла.	Берилген сёзде бла айтмада къурау.
8.	15.	Зыгырдауукъла бла саныраулааны сёзно ортасында тюз джазылулары.	39—42		
	16.	Тунакы тауушланы алмашынуулары.	43—48		
9.	17.	Диктант.			
	18.	Тамыр бла аффикс.			«Къыш» деген суратха къараб, хапар айтдыруу.

Карам. 1693

Кыргызча	Дерсине	Дерсни темасы	Ишге	Оккулгъаны кыайтары	Тил ёздюрюуден ишле.
10.	19.	Сёз кыураучу аффиксле.	57—62		Джангы сёзле кыурау.
	20.	Сёню кыурамын кыайтары	63		«Туугъан юйдегиде» 64-чю иш.
11.	21.	Изложеше.			
	22.	Бёлом.	65—67	Ачыкъ тауушла.	
12.	23.	Басым.	68—70		Басымны кючю бла сёз кыурау.
	24.	Бегитиу дерс.	71—72		
13.	25.	Экиленген тунакы тауушу болгъан сёзле.	73—75	Сёзлени кёчюрюу.	«Ленин бла сабийле» (74-чю иш).
	26.	У (кысха у), й, ь, ь болгъан сёзлени кёчюрюу.	76—79		Эгертиу диктант.
14.	27.	Диктаит.			
	28.	Тилни кесеклери.	83—87	Ким? не? кыалай? не-лай? не этеди? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени кыайтарыу.	«Джай терек бачхада» (81-чю иш).

№	Дерсени темасы.	Китеп	Окылуы	Тил ёздюрюден ишле.
15.	Атны магъанасы.	88—92	Ким? не? деген соруу-лагъа джууаб этген сёзле.	Соруулагъа джууаб джазыу.
30.	Энчи эмда тукъум агла.	92—95	Уллу хариф	
16.	Атны саны.	96—99		
32.	Сынау диктант.			
17.	Къайтарыу.	100—103		Сочинение: сабийлени къыш оюнлары.
34.	Эркин диктант.			
18.	Изложене.			План салыргъа юретюу.
36.	«Къыш канкулдада» (сочинение).			
19.	Сыфат (3 сагъат) Сыфатны магъанасы.	104—106	Къаллай? нелай? деген соруулагъа джууаб этген сёзле.	

Ийыктыла	Дерсе	Дерсн темасы.	Ишле	Окылгъаны кыйтарыу.	Тил ёджорюден ишле.
20.	38.	Сыфатла бла сёз тутуш- ла кырау.	107— 109		«Шахарда» деген сураг бла аууз- дан сочинение кырагыу (110-чу иш).
	39.	Бегитиу дерс.	111		Эркин диктант.
	40.	Иаложение.			Текстге план салыу. (соруу халда).
21.	41.	Этим. (4 сагыат). Этимни магыанасы.	112— 114	Не этеди? не этгенди? не этерикди? деген со- руулагы джууаб этген сезлени кыйтарыу.	
	42.	Бегитиу дерс.	115— 116		Соруулагы джууаб джазыу (117-чи иш).
22.	43.	Этимни заманлары.	117— 118		52-чи бетдеги сураг бла ушакъ этиу.

Ийкыла	Дерси темасы.	Ишле	Октулганны кыйтары	Тил ёдюрюден ишле.
44.	Этимлени заманлары.	121— 124		
45.	Диктант.			
46.	Тилни кесеклеринден октулганны кыйтары (3 сагыат). Ат.	125— 127		138-чи иш.
47.	Сыфат.	141— 145		15-чи иш.
48.	Изложение.			200-чю иш.
49.	Джууукъ сёзле.	156— 158	Сёзно кзурамы	
50.	Бегитиу дерс.	159— 162		162-чи иш.
51.	Магъанасы бир-бирине къаршчы болгъан сёзле.	163— 165		165-чи иш.
52.	Айтмны юсюнден октулганны кыйтарыу.	166— 168		
53.	Хапарлачу, соруучу, кёлторлючю айтмыла.	169— 171		Кёртгенлеринден, сынагъаиларын дан хапар айтдыруу.

Иҗыгыла	Дерсе	Дерси темасы.	Кеше	Окытуганны кыялтары	Тил ёслююден ишле.
28.	54.	Бегитиу дерс.	172— 174		
	55.	Айтымны баш членлери.	175— 177	Башчы, ханарчы.	
	56.	Диктант.			
29.	57.	Башчы бла ханарчы (бегитиу).	178— 180		
	58.	Башчы бла ханарчыны келешуслери.	181— 184		Эркин диктант.
30.	59.	Айтымны сансыз член- лери.	185— 187		«Джаз» деген темагъа сочинение джазыу.
	60.	Бегитиу дерс.	188— 191		Соруулагъа джууаб джазыу.
31.	61.	Диктант (башчыны, ха- парчыны, сансыз член- лени тюблерин сызаргъа)			
	62.	Джайылгъан эмда джай- ылмагъан айтымла.	194— 196	Айтымны членлери.	
32.	63.	Бегитиу дерс.	197— 198		Соруулагъа джууаб джазыу.

Ныктылгач	Дерсле	Дерсени темасы.	Ишле	Октулгъаныны кыайтары	Тил ёджюрюден ишле.
33.	64.	Изложение.			Берилген сёзле бла
	65.	Джылыны ичинде октулгъаныны кыайтары (6 сагъат). Уллу харифни джюрю-тюлюю			Эгертиу диктант
	66.	Сагъырау эмда зынгыр-дауукъ тунакыланы тюз джазылыулары.			
34.	67.	Сынау диктант.			
	68.	Тилни кесеклеринден октулгъаныны кыайтары.	203— 207	Ат	Грамматикалыкъ айыру.
35.	69.	Этимни кыайтары.	223— 225		88-чи бетдеги сурат бла ишле.
	70.	Сочинение.	226		«Насыблы сабийле».

ДЕРСЛЕНИ ПЛАНЛАРЫ.

Биринчи классда окъулгъанны къайтарыу—6 дерс

Биринчи дерс.

Дерсни темасы: тауушла бла харифле.

Дерсни мураты: биринчи классда тауушла бла харифледен алгъан билимлерин эсге салыу.

Дерсде окъуу керекле: алфавит; ачыкъ эмда тунакы харифлени плакаты; „Биринчи сентябрь“ деген сурат.

Дерсни барыуу.

1. Сохталаны ишге хазырлау. Устаз сохталагъа къарачай тилден тетрадланы, китабланы, ручкаланы алдырады, аланы керекли джерге салдырады.

2. Китаб бла шагърей этиу. Биринчи бетни ачдырады. Сохталагъа окъутады биринчи сёзлени.

Устаз:

— Элкъанланы Магомет бла Орусланы Асият бу китабны авторларыдыла.

Сохталаны бири китабны атын окъуйду, къайсы классха джазылгъанын айтады.

Устаз:

— Бу китаб сизге джазылгъанды. Муну бла сиз тюз сёлеширге, халатсыз джазаргъа юренниксиз.

3. „Биринчи сентябрь“ деген сурат бла ушакъ этиу (сурат 3-чю бетде).

4. Дерсни муратын салыу.

Устаз:

— Биринчи дерс башланады. Биринчи классда тауушла бла харифледен алгъан билимигизни эсге салайыкъ.

5. 1-чи ишни окъуу.

Школгъа барыгъыз, билим-акъыл алыгъыз! Кирсиз болсун саныгъыз, окъургъа айлансын къаныгъыз.

Устаз:

— Муну ким джазгъанды? (Къочхарланы Къасбот).
Ол кимди?

6. Биринчи айтымны сёзлеге, сёзлени бёлюмлеге, бёлюмлени тауушлагъа бёлжю. Окъуу, билим деген сёзлени айырыб, бёлюмлеге, бёлюмлени тауушлагъа бёлжю.

Соруула: 1) Таууш деб неге айтадыла?

2) Хариф деб неге айтадыла?

7. Алфавитни окъутуу, алфавит деб неге айтылгъанын эсге салуу.

8. 3-чю ишни этдириу.

9. Ачыкъ эмда тунакы тауушланы къайтарыу, аланы къалай белгиленгенлерин айырыу. Ачыкъ эмда тунакы харифлени плакатлары бла ишлеу.

Устаз:

1) Алзй бла биз бу дерсде не билдик? (Тауушла бла харифлени).

2) Таууш деб неге айтадыла?

3) Хариф деб неге айтадыла?

4) Ачыкъ тауушла къалай айтыладыла?

5) Тунакы тауушла къалай айтыладыла?

6) Сёзде ненча бёлюм болады?

7) Алфавит деб неге айтадыла?

10. Юйге иш: 2-чи ишни этерге. Ишде этилликни окъуйдула. Ачыкъ харифлени тублерин сызаргъа.

Экинчи дерс.

Дерсни темасы: затны кёргюзген сёзла (ким? не?)

Дерсни мураты: затны кёргюзген сёзлени эсге салуу. Ким? Не? деген сорууланы салынууларын айырыу.

Дерсде окъуу керекле: суратла (ракета, кеме, Ай, Кюн), космонавтланы портретлери.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау. Китабланы, тетрадланы, сёзлюклени аладыла, керекли джерине саладыла. Тетрадланы ачадыла.

2. Юйге берилген ишни толгъанын тинтиу (устаз айланыб, толтургъан ишлерин кѳреди, иги этилген ишлени юлгюге тутады, тетрадланы джыяды, экинчи, тетрадланы тышларына джаздырады).

3. Дерсни муратын салыу: затланы кѳргюзген сёзлени къайтарыу.

4. Затланы кѳргюзген сёзле. 4-чю иш.

Устаз:

— Бу неди? (ракета, Ай, кеме, Джер.)

— Ракета деген сёзде ненча бѳлюм барды? (юч).

— Юч бѳлюм нек барды? (юч ачыкъ тауушу барды).

— Ачыкъ тауушла къайсыладыла? (а, е, а).

Былай бла къалгъан сёзлени да айырадыла.

Устаз:

— Была кимледиле? (космонавтладыла). Атларын айтыгъыз (Юрий Гагарин, Герман Титов.)

— Космонавт деген сёз не соруугъа джууаб этеди? (ким?) Кимни кѳргюзеди? (адамны). Ненча бѳлюмден къуралгъанды? (юч).

— Ненча тауушу, ненча харифи барды?

Устаз:

— Кеме, ракета, Ай, Джер, китаб къаллай соруугъа джууаб этедиле? Къаллай затланы кѳргюзедиле? (Не? Джаны болмагъан затланы).

— Космонавт, Юрий Гагарин, Герман Титов—къаллай соруугъа джууаб этедиле? Къаллай атланы кѳргюзедиле? (Ким? Джаны болгъан—адамны).

— Алай бла не? деген соруу къаллай затлагъа салынады? Ким? деген соруу а? (Ким? деген соруу адамгъа, не?—къалгъан затлагъа салынадыла.)

5. Бешинчи ишни этерге хазырлау.

Ким? инженер ... ..

Не? Парта ... ..

6. Этилген ишни тинтиу.

7. Пионер, ракета, космонавт, инженер, сохта, уста деген сёзлени сёзлюкlege джаздыруу.

8. „Джай каникуллада“ деген темагъа хапарчыкъ айтдыруу. Хапарчыкъда ким? не? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени айтадыла.

9. Юйге иш: Ким? Не? соруулагъа джууаб этген онушар сёз джазаргъа.

Ючюнчю дерс.

Дерсни темасы: затны ишин кёргюзген сёзле.

Дерсни мураты: затны ишин кёргюзген сёзлени эсге салыу.

Дерсде окъуу керекле: сюжет суратла (учуб баргъан космос кеме, сюрюу кюте тургъан малчы, джер сюре тургъан трактор).

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу.

2. Дерсни муратын салыу: затны ишин кёргюзген сёзле.

3. Суратла бла ушакъ этиу:

— Суратда нени кёресиз? (*Кёмени*).

— Космос кеме не этеди? (*Учады*).

— Экинчи суратда уа? (*Трактор*).

— Трактор не этеди? (*Сюреди*).

4. 7-чи иште не этгенди? деген соруугъа джууаб этген сёзлени айырыб джазыу.

5. *Табханды, чачханды, басханды, окъуйду, сюеди, семиртеди* деген сёзлени сёзлюкlege джаздыруу.

6. 8-чи ишни этиу.

7. 9-чу ишни юйге бериу.

Тёртючю дерс.

Дерсни темасы: затны ышанларын кёргюзген сёзле.

Дерсни мураты: затны ышанларын кёргюзген сёзлени эсге салыу.

Дерсде окъуу керекле: акъ, кызыл, сары, кёк, мор къагъыт кесекле.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу.
2. Сёзлюк диктант. Сёзле: *окъуу, билим, алфавит, хариф, пионер, ракета, космос, космонавт, инженер, сохта, устаз, табханды, чачханды, басханды, атханды* (затны кёргюзген сёзлени тюблерин бир сыз бла, затны не этгенин кёргюзген сёзлени эки сыз бла сызадыла).
3. Затны ышанларын кёргюзген сёзлени эсге салыу. Бу неди? (*Къагъытды*).
- Къаллай къагъытды? (*Къызыл, сары, мор, кёк*).
4. 10-чу ишни этиу.
5. Классда болгъан затланы ышанларын айтадыла.
6. 11-чи ишни этиу.
7. 12-чи ишни аууздан этдириу.
8. 13-чю ишни тетрадлагъа джаздырыу.
9. *Мийик, кийик, сейир, гитче, камсык* деген сёзлени сёзлюкlege джаздырыу.
10. Юйге иш: 14-чю иш.

Бешинчи дерс.

Дерсни темасы: айтым.

Дерсни мураты: айтымны юсюнден окъулгъанны къайтарыу.

Дерсде окъуу керекле: 11-чи бетдеги суратла: „Алтын къач“, Левитан.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу.
2. 15-чи ишни этиу. Айтым деб неге айтылгъааны юсюнден оюм этиу.
3. 16-чы иштеги суратла бла айтымла къурау.
4. „Алтын къач“ деген сурат бла ишлеу. (Суратны устаз кеси окъуйду).

АЛТЫН КЪАЧ.

Къач келди. Таза суу чегетни ортасы бла агъады. Сууну джагъасындагъы чегег саргългъанды. Таби-

гъат къачны келгенин билдиреди. Тёгерек алтынча саргългъанды. (Окъулгъан хапарны айтымлагъа юлешеди, нени юсюнден айтылгъанын айырадыла).

5. 17-чи ишни юйге берю.

Алтынчы дерс.

(ДЕРСЛЕНИ ТИЗИМИ ТЕМАТИКА ПЛАНИГА КЁРЕ
БЕРИЛЕДИ).

Дерсни темасы: суратха къараб, сочинение джазы.

„Джайны эсге тюшюрейик“ (12-чи бетдеги сурат).

Дерсни мураты: суратха къараб, сочинение джазаргъа юретиу.

Дерсде окъуу керекле: китабны 12-чи бетиндеги сурат.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау.

2. Юй ишни тинтиу. 17-чи иште айтылгъанны къалай этгенлерин айтадыла.

3. Суратха къараб, берилген сорууланы джууабларындан хапарчыкъ къурау. Къуралгъан хапарчыкъны тетрадлагъа джаздырыу.

4. Суратха къараб, ушакъ этиу.

Соруула;

— Суратда джылны къайсы чагъы кёрюнеди? (Джай).

— Къайдан билдигиз? (Кюн къыздырады. Сабийле джууунадыла).

— Алай бла иш къачан болгъанды? (Джай).

— Кюн къалай къыздырады? (Кюн бек къыздыра эди).

— Сабийле къайры баргъан эдиле? (Къобаннга).

— Ала анда не этедиле? (Джууунадыла).

— Суу къалайды? (Джылыды).

— Кесигиз джай къайда джууунасыз? (Къобанда, кёлде).

5. Суратны тюбюндеги сорууланы окъутуу, алагъа джууаб этиу. Бир сорууну окъуйду, бири анга джууаб этеди. Къачан? деген сорууну орнуна „джай“ де-

ген сѣзню саладыла. Джууабын айтадыла. Алай бла кълалгъан соруулагъа да джууабла кълурайдыла.

Салыннган соруулагъа этилген джууабладан быллай хапарчыкъ кълураб джазадыла.

ДЖАЙНЫ ЭСГЕ ТЮШЮРЕЙИК.

Бу суратда джазылгъан иш джай болгъанды. Кюн исси кълыздырады. Сабийле джууунургъа Кълобаннга бардыла. Суу джылы эди. Ала анда джууунадыла. Биз да джай Кълобанда джууунабыз. Кълалай алааматды джай сууда джуууннган!

3. Кълуралгъан хапарны бир—эки сохта кълайтарыб айтадыла. Андан сора устаз кеси кълангада юлгю хапарны береди. Дерсге дери джазылыб, газет бла джабылыб турады. Кълалай джазарыкъларын айтады. Кълуралгъан хапарчыкъны кълангадан тетрадлагъа джазадыла.

4. Юйге иш: Суратда ким? не? не этеди? деген соруулагъа джууаб этген сѣзлени (он сѣзню) сѣзлюк-леге джазаргъа.

Джетинчи дерс.

Дерсни темасы: уллу харифлени джюрютюлюулери.

Дерсни мураты: уллу харифлени адамланы атларында, тукълумларында джюрютюлюулерин ангылатыу.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау.

2. Юй ишни тинтиу. Сѣзлюк-леге джазгъан сѣзлерин окълуйдула. Кълаллай соруулагъа джууаб этгенлерин айтадыла. Аладан айтымла кълурайдыла (аууздан), айтымдагъы сѣзле кълаллай соруулагъа джууаб этгенлерин айырадыла.

3. Адамланы атларында, тукълумларында, аталарыны атларында уллу харифни джюрюююлюую бла шагълрей этиу:

- а) 13-чю бетдеги 19-чу ишни („Ёлкада“) окъуу
б) Хапарчыкъда уллу хариф бла джазылгъан сёзлени къангада джазыу.
в) Катя, Лена, Володя, Азрет, Аскер, Соня деген сёзле кимлени атларыдыла? (Адамланы).

Устаз:

— Адамланы атлары, тукъумлары, аталарыны аты уллу хариф бла джазылыб башланадыла.

4. Бегитиу ишле: 20-чы, 21-чи ишлени классда этедиле.

4. Юйге иш: 21-чи иш, § 2.

Сегизинчи дерс.

Дерсни темасы: уллу харифле.

Дерсни мураты: шахарланы, эллени, орамланы, сууланы атларында уллу харифни джазылыууна юретиу.

Дерсни барыуу:

1. Сёзлюк диктант: Исса, Даут, устаз, доктор, ауур, дженгил, исси, ариу, Сарыкъулакъ, Акъбоюн. Тюз джазылыуларын айта джазыу.

ТЕКСТ.

Исса бла Мусса къарнашладыла. Аланы аталары Харун совхозну фермасында ишлейди. Харунну къарнашы Осман агрономду.

2. Шахарланы, эллени, орамланы, сууланы атларында уллу харифлени джюрютюлюулерине юретиу.

23-чю иштеги айтымланы окъуу, айырылыб басылгъан сёзлени къангада джазыу.

Соруула:

— Москва, Ленинград, Карачаевск деген сёзле пелени атларыдыла? Ала къаллай хариф бла джазылгъандыла?

— Джөгетей, Акъ Къала, Ташкёпюр нелени атларыдыла?

— Ала къаллай хариф бла джазылыб башлангандыла?

— Теберди, Къобан нелени атларыдыла?

Устаз:

— Шахарланы, эллени, орамланы, сууланы атлары хар заманда уллу хариф бла джазылыб башланадыла.

3. Бегитиу иш: 23-чю ишни тетрадлагъа джаздырыу.

4. Юйге иш: 24-чю ишни эгерге.

Тогъузунчу дерс.

Дерсни темасы: уллу харифле.

Дерсни мураты: Юй хайуанлагъа, джаныуарлагъа аталгъан атлада уллу харифни джюрютюлююуне юретиу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни типтиу. 24-чю иш.

2. Москва, Ленинград, Волгоград, Ульяновск, Горький деген сёзле бла айтымла къураб джаздырыу (Москва ара шахарыбызды. Ленинград Нева сууну бойунда орналгъанды). Уллу Харифле бла джазылгъан сёзлени тюблерин сызадыла.

3. Юй хайуанланы, джаныуарланы атларында уллу харифни джюрютюлююуне юретиу.

Устаз:

— Сизни ийнегигиз бармыды? Аны аты къалайды? Итигиз а бармыды?

4. 25-чи ишни окъуу.

МЕНИ АНАМ.

Соруула:

— Уллу хариф бла джазылгъан сёзле нелени атларыдыла?

— Энди уа уллу харифни джюрютюлююунден нени билдик?

Устаз:

— Юй хайуанлагъа, джаныуарлагъа аталгъан атла уллу хариф бла джазылыб башланадыла.

Ишни тетрадлагъа джазадыла, уллу хариф бла джазылыб башланган сёзлени тюблерин сызадыла.

5. Юйге иш: 26-чы иш.

Онунчу дерс.

Дерсни темасы: уллу харифлени джюрютюлюулерин къайтарыу.

Дерсни мураты: уллу харифни джюрютюлюуюн бегитиу. „Къачхы чегетде“ деген сурат бла сочинение джазыу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу.

2. „Къачхы чегетде“ деген сурат бла ушакъ этиу

Соруула:

- Суратда кимлени кёребиз? (*Сабийлени*).
- Алагъа атла атайыкъ: Асият, Ахмат, Петя.
- Ала къайры баргъандыла?
- Чегетде не этгендиле?
- Къалай билдигиз?

Ушакъны кючю бла быллай хапарчыкъ къурайдыла:

КЪАЧХЫ ЧЕГЕТДЕ.

Асият, Ахмат, Локъман, Мухаммат, Петя, Катя, Юра, Хасан къачхы кёзюуде чегетге баргъандыла. Ала кертме, чёртлеуюк, алма джыйгъандыла. Асият, Ахмат, Петя чегет талада, терекни тюбюнде кирпичи кёргендиле. Ала, кёгетле да джыйыб, суу джагъада бет-къол джууб, кирпичикни да алыб, юйге къайтхандыла. (хапарны тетрадлагъа джазадыла, уллу харифни джюрютюлюуюн айырадыла).

3. 28-чи ишни ауздан этиу.
4. 27-чи ишни юйде этерге береди, классда айыргъандан сора.

Онбиринчи дерс.

Дерсни темасы: уллу харифле.
Дерсни мураты: уллу харифлени джюрютюлююу-лерине сынау диктант джаздыруу.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау.
2. Уллу харифни джюрютюлююун эсге салыу.
3. Диктант джазыу.

ТЕКСТ.

Мен Черкесск шахарда джашайма. Атам Алий устаз болуб ишлейди. Тамада къарнашым Руслан заводда инженерди. Биз Совет орамда джашайбыз. Кесим ючюнчю школда окъуйма. Джай тенгим Коля бла Къобанда джуунама.

Сынау диктантланы бардырыуда методика джорукъла.

Сынау диктантны экинчи дерсде бардыргъан тюздю. Юй ишни диктант джазыб бошагъандан сора тинтерге керекди. Диктант джазаргъа хазырлануу бла башланады дерс. Сохтала сынау ишден тетрадланы ачадыла, къангадан числону, тизгинни ортасында „Диктант“ деб джазадыла.

ОКТЯБРНЫ 5.

Диктант.

Диктантны текстин устаз биринчи кере окъуйду. Паузадан сора айтымла бла окъуб башлайды. Айтымны

окъуб, пауза этеди. Сохтала ол кёзюуде эс ийиб тынгылайдыла. Экинчи кере айтымны окъуйду, сохтала уа ручкаларын алыб, джазыб башлайдыла.

Диктант джазгъан кёзюуде устазны орну столну къатындады. Ары-бери бармазгъа керекди, сохталаны къатларына келиб, аланы джазгъанларына къараргъа болмайды.

Сохтала окъулгъан айтымны джазыб бошасала, ючюнчю кере окъуйду устаз. Сохтала джазылгъанны ичлеринден окъуйдула. Алай бла диктантны текстни джазыб бошайдыла. Текстни джазыб бошагъандан сора, устаз дагъыда бир кере текстни саулай окъуйду. Сохтала джазгъанларын тинтедяле. Тинтиб бошагъандан сора тетрадланы джыядыла.

Джазылгъан ишлеге багъа салыб, тетрадларын экинчи кюнде къайтарады устаз.

Халатла бла ишлеу экинчи дерсде бардырылады. Экинчи классда халатла бла ишлеу 20—25 минут алады. Халатла бла ишлерден алгъа устаз халатланы классификациясын этеди. Аны формасы былай болургъа боллукъду:

Окъуучулары тизими.	Х а л а т л а		
	Уллу харифлеге	Ачыкъланы тюз джазыугъа	Тунакыланы тюз джазыугъа.
1			
2			
3			
4			
...			
Бютеу барысы	20	15	16

Халатла бла ишлеу диктантны, изложениени, сочинениени къалай джазгъанларындан башланады дерс.

- " 5" — 6
- " 4" — 8
- " 3" — 7
- " 2" — 3
- " 1" — 2

Иги джазылгъан ишлени юлгюге саларды, аман джазылгъанланы кёргюзмейди. Эм алгъа сохталаны кёбюсю этген халатла бла ишлейди.

Сёз ючюн: класс уллу харифлени джюрютюлюлерине аслам халат этген эсе, артыкъсыз да орамланы, хайуанланы атларында, бу джорукъгъа айтымла бериледиле. Халат джиберген сохтала халатларын айтадыла, тюзетедиле. Айталмьасала „4“ бла „5“-ге джазгъан сохтала болушадыла. Ол халда къалгъан халатла бла да ишлейдиле. Дерсни бу кёзююнде барысы бирге ишлейдиле.

Эм аягъында „1“, „2“, „3“-ге джазгъан сохтала ишлерин тюзетилген халда кёчюредиле. Халатсыз джазгъан сохталагъа энчи иш бериледи.

Къалгъан кёзююлю дерследе да устаз этилген халатла бла ишлеб турургъа керекди. Сёз ючюн, Исса ачыкъланы сёзню тамырында тюз джазылыуларына кёб халат джибергенди. Иссагъа ол джорукъну толусу бла ангылатыр ючюн джууаб этген кёзююнде ол джорукъ бла джазылгъан сёзле бла айтымла береди, ол джорукъну эсине сала турады.

Онекинчи дерс.

Дерсни темасы; зынгырдауукъ эмда сангырау тунакы тауушла.

Дерсни мураты: зынгырдауукъ эмда сангырау тунакы тауушладан хапар беруу.

Дерсде окъуу керекле: а) ачыкъ эмда тунакы тауушла (плакат).

б) зынгырдауукъла бла сангыраула (плакат).

Дерсни барыуу:

1. Диктантлада табылгъан халатла бла ишлеу—15 мин.

2. 30-чу ишни этиу Окъуйдула, назмуда айтымланы бу схема бла айырадыла.

Мен сенсиз къанатсыз къушма.

Соруула:

— Айтымда ненча сёз барды? Биринчи сёзде ненча таууш барды?

— Биринчи, экинчи, ючюнчю тауушла кяаллайладыла? Сёзле неден кюураладыла? Бёлюмле уа?

(Устаз ачыкыла бла тунакыланы плакатын ачады)

Устаз:

— Тауушла эки кяаумга юлешинедиле: ачыкыла бла тунакылагыа (окъуйдула плакаты).

Тунакыла да эки кяаумгыа юлешинедиле: зынгырдауукыла бла сангыраулагыа (тунакы тауушланы плакатын ачады)

3. 31-чи ишни этиу.

4. Юйге иш: 32-чи иш; 18, 19 бетде айырылыб басмаланган сёзлени сёзлюкlege джазадыла.

Онючюнчю дерс.

Дерсни темасы: изложение джаздыруу.

Дерсни мураты: „Уллу суу“ деген хапарны сорууланы кючю бла изложениесин джаздыруу, уллу харифни джюрютюлююн бегитиу.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау.

(Текстни окъурдан алгыа изложениени планы кяангада джазылыб, джабылыб турады).

2. Хапарны биринчи кере окъуу (устаз окъуйду).

УЛЛУ СУУ.

Областда эм уллу суу Кюобанды. Кюобан Кюарачай ёзенде, Минги Таудан узакъ болмай чыгыады. Алай болса да анга башха суула кюшуладыла: Худес, Теберди, Мара, Джегетей. Ол суула ууакъ кёзлеучюкледен, кяара суучукыладан боладыла. Кяара суулагыа джаз бла джай таулада кяарма бла кюртле эриб кюшуладыла. Тауланы чатларында кёб кёл барды.

Кяангагыа джазыллыкъ план.

1) Бизни областны эм уллу сууу кяйсыды?

2) Кюобан кяалайда чыгыады?

- 3) Къобаннга къайсы суула къошуладыла?
  - 4) Ала не сууладан боладыла?
  - 5) Къара суулагъа не къошулады?
  - 6) Кёлле къалайлада бардыла?
3. Берилген план бла хапар айтдыруу.
  4. Экинчи кере окъуу.
  5. Джазуу иш.
  6. Тетрадланы джыйуу.

Онтёртюнчю дерс.

Дерсни темасы: зынгырдауукъла бла сангырау-
ланы сёзню ахырында тюз джазылыулары.

Дерсни мураты: *б—п, д—т* тунакыланы тюз джазылыуларына юретиу.

Дерсде окъуу керекле: плакат *б—п, д—т*.

Дерсни барыуу.

1. Сохталаны ишге хазырлау.
2. 33-чю ишдеги сёзле бла айтымла къуратыб джаздыруу.

3. *Д—т, б—п* тунакыланы сёзню ахырында тюз джазылыуларын айыртыу.

(Устаз плакатны ачады, анда сёзлени окъутады, плакатны экинчи кесеги джабылыб турады)

б—п, д—п тунакыланы тюз джазылыулары.

<i>Тоб—тобу.</i>	<i>Завод—</i>	<i>Ант—</i>
<i>Саб—сабы</i>	<i>Съезд—</i>	<i>Хант—</i>
<i>Таб—табы</i>	<i>Отряд—</i>	<i>Сырт—</i>

Устаз:

— *Тоб* десек ахырында къайсы таууш эштиледиди? (*п*).

— *Саб* десек а? *Таб* десек а? (*п*).

Устаз таблицаны *тобу, сабы, табы* деген сёзлери кёрюнюрча ачады, окъутады).

— Энди уа къайсы таууш эштиледиди? (*б*).

Устаз:

— Сёзню ахырында *б* таууш *п* кирик эштилсе да, тюрленмей джазылады. Ишекли *б* тауушдан сора ачык таууш келсе, *б* таууш ачык эшиледи.

(Таблицаны квалган сёзлерин ачадыла, окъуйду-ла).

Устаз:

— Ючюнчю къауум сёз (съезд, завод, отряд) къайсы тилни сёзлеридиле? Ахырларында къайсы таууш эшиледи?

— *Ант, хант, сырт* десек ахырында къайсы таууш эшиледи?

Устаз:

— Къарачай сёзде сёзню ахырында д джазылмайды, т джазылады,

Башха тилден кирген сёзде, ол тилде къалай джазыла эсе, алай джазылады.

4. Бегитиу иш. 37-чи ишни этиу.

5. Сёзлюкlege *съезд, завод, отряд* деген сёзлени джаздыруу.

6. Юйге 38-чи ишни бериу.

Онбешинчи дерс.

Дерсни темасы: зынгырдауукъла бла сангырау-ланы сёзню ортасында тюз джазылуулары.

Дерсни мураты: *т, х* тунакыланы тюз джазылууларына юретиу.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау.

2. Сёзлюк диктант: *таб, саб, къаб, китаб, скойюб, ийиб, сейирсиниб, хант, мант, завод, отряд, съезд.*

3. *т, х*, тунакыланы сёзню тамырында джюрютюлюулери.

ТЕКСТ.

а) *сохта, устаз, тахта, баста, шаптал, кьаптал.*

б) *тапха, заводха, атха, сафха, чархха, ташха, чарсха.*

Устаз:

— Биринчи кьауум сёзде т сёзню кьалайында келеди? (тамырда)

— Аны аллында кьайсы тунакыла бардыла? (п, с, х).

П, с, х тунакыладан сора, сёзню тамырында д джазылмай, т джазылады.

Экинчи кьауум сёзню да айырадыла, х харифни кьайсы тунакыладан сора келгенине эс иедиле. Устаз бу оюмгъа келтиреди: сёзню ортасында *б, д, с, т, ф, х, ч, ш* харифледен сора гь джазылмай, х джазылады.

4. Бегитну ишле: 39-41 ишлени этдируу.

5. 41-ни ишни юйге берну.

Оналтынчы дерс.

Дерсни темасы: тунакы тауушланы алмашыныулары.

Дерсни мураты: *к—г, кь—гь, ч—ш* тауушланы алмашыныуларын ангылатыу.

Дерсни барыуу:

1. Сёзлюк диктант: *баста, тахта, нохта, сабха, тапха, чарсха, ачха, бочха, кьашха, харсха.*

2. Тунакылары алмашыныуларын ангылатыу.

ТЕКСТ.

а) *Кьонакь—кьонагьы, сенек—сенегу, таракь—тарагьы, кёлек—кёлеги.*

б) *Агъач—агъашчыкь, чач—чашчыкь, берч—бершчик.*

(Окъуйдула, тунакылары алмашыныуларына эс иедиле).

Устаз:

— Биринчи кѡауум сѣзде *кѡ—гѡ*, *к—г* не кѣзюуде алмашынадыла?

(Эки ачыкѡны ортасына *кѡ* бла *к* тѡшселе).

— Экинчи кѡауум сѣзде *ч—ш* не кѣзюуде алмашынадыла?

(Эки *ч* бир джерде келсе).

3. Бегитиу ишле: 44, 47 ишле.

4. Юйге иш: 48 чи иш.

Онджетинчи дерс.

Дерсни темасы: Сынау диктант.

Дерсни мураты: тѡз джазыудан алгѡан билимлерин тинтиу.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау.

3. Четвертде тѡз джазыудан алгѡан билимлерин эсге салыу.

3. Текстни биринчи кере окѡуу.

ТЕРЕК БАЧХАДА.

Школну уллу терек бачхасы барды. Устаз бизни ол бачхагѡа элтди. Биз шапталла джыяргѡа керек эдик. Мухтар бла Тохтар шаптал терекге миндиле. Ала шапталланы джерге агѡыздыла. Хамид, Фатима, Хамзат акѡгѡан шапталланы джыйдыла.

Биз аланы ящиклеге кѡуйдукѡ. Хамид бла Азамат ящиклени баугѡа ташыдыла.

4. Текстни айтымла бла окѡуу эмда джаздыруу.

5. Текстни башдан аякѡ экинчи кѡат окѡуу.

6. Биринчи айтымны схемасѡн салыргѡа, биринчи сѣзнию фонетика джанындан айырыргѡа.

———. Школну уллу терек бачхасы барды.

Школну.

7. Тетрадланы джыйыу.
8. „Къыш оюнла“ деген сурат бла хапарчыкъ къурау.

(Соруула 25-чи бетде).

Онсегизинчи дерс.

Дерсни темасы: тамыр бла аффикс.

Дерсни мураты: диктантда табылгъан халатла бла ишлеу, тамыр бла аффикстен хапар бериу.

Дерсни барыуу:

1. Халатла бла ишлеу—15 минут.
2. Диктантланы къалай джазылгъанларын айтыу:
„5“—, „4“—, „3“—, „2“—, „1“—.
3. Барысы аслам этген халатла бла ишлеу.
4. Энци халатла бла ишлетиу (Бу кёзюуде „4“ бла „5“-ге джазгъанлагъа энчи иш бериледи).
5. Джангы дерс: тамыр бла аффикс.
„Къойчу“ деген хапарчыкъны окъутуу, „къой“ деген бёлюмю болгъан сёзлени айырыб, къангада джазыу: *къой, къойчу, къойла, къойчукъ.*

Устаз:

- Была къаллай сёзледиле? (*джууукъ*).
- Барысыны бирча кесеги къайсыды? (*къой*).
- Джууукъ сёзлени барысында болгъан кесегине сёзню тамыры дейдиле. Къалгъан кесеклерине аффиксле дейдиле.

Онтогъузунчу дерс.

Дерсни темасы: сёзню къурамы.

Дерсни мураты: сёз къураучу аффиксле бла танышдыруу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу.
2. Сёз къураучу аффиксле бла танышдыруу:

Плакатдагы текст:

Исса мал кютеди. Ол малчы болуб ишлегенли талай джыл болады. Исса малчылыкъ ишни бек сюеди. Ол маллыкъгъа талай мал айырды.

Мал мал-чы мал-чы-лыкъ мал-лыкъ.

(Окъуйдула, аффиксле сёзлеге къаллай магъана бергенлерин айтадыла).

Устаз *-чы, -лыкъ* аффиксле, *мал* деген сёзню магъанасын тюрлендириб, джангы сёз къурагъанларын айтдырады.

3. 57, 58, 59 ишлени этдириу.

4. Юйге 60-чы ишни бериу.

Джыйырманчы дерс.

Дерсни темасы: сёзню къурамы.

Дерсни мураты: тамыр бла аффикслени юсюнден билимни бегитиу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу.

2. 62-чи ишни этдириу.

3. 63-чю ишни этиу.

4. „Туугъан юйдегиде“ деген сурат бла сочинение джаздырыу.

Соруула:

— Суратха „Туугъан юйдегиде“ деб нек аталгъанды?

— Аталары не этеди?

— Аналары уа не этеди?

(Къызчыкъ бла джашчыкъгъа ат атайдыла)

— Азрет бла Мариям не этедиле?

— Аланы къаллай оюнчакълары бардыла?

(Соруулагъа джууаб этедиле, къуралгъан хапарчыкъны джазадыла, сёзлени тамырларыны тюблерин сызадыла).

Джыйырма биринчи дерс.

Дерсни темасы: изложение джазыу.

Дерсни мураты: хапаргъа план салыргъа юретниу, салынган план бла изложение джазыу.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау.
2. Изложениени текстин устаз окъуйду.

ДЖИГИТЛИК.

Хасан школдан келе тургъанлай, бир юйню оджаргъындан къалын тютюн чыгъа тургъанын кёрдю. Юйге чабыб кирди ол.

Юйню ичи тютюнден толуб эди. Хасанны кёзлери ачыдыла. Ол, кёзлери ачыгъаннга къарамай, юйню ичине кирди. Кийимлери джана тургъан бир джашчыкъны эшикге алыб чыкъды. Хасанны джигитлигине джамагъат уллу бюсюреу этди. Джашчыкъны анасы Хасанны къаты къучакълады.

3. Хапарны соруула бла айыруу.
4. Хапарчыкъны кесеклеге юлешюу, хар кесегине соруу халда план салдыруу.

ПЛАН.

1. Хасан, школдан келе, нени кёргенди?
- 2) Юйню ичи неден толуб эди?
- 3) Хасан джашчыкъны къалай къутхарды?
- 4) Анга ким бюсюреу этди?
- 5) Джашчыкъны анасы Хасанны нек къучакълады?
5. План бла хапарны айтдыруу?
6. Джазыу иш.
7. Тетрадланы джыйыу.

Джыйырма экинчи дерс.

Дерсни темасы: бёлюм.

Дерсни мураты: бёлюмден хапар бериу.

Дерсни барыуу:

1. Изложениени халатлары бла ишлеу.
2. Ачыкъ тауушланы къайтарыу.
3. 65-чи ишни аууздан этдириу.

(Хар сезде ненча ачыкъ таууш болгъанын айырадыла. Бу оюмгъа келедиле: сезде ненча ачыкъ таууш болса, анча бѣлом болады).

4. 66-чы ишни этдириу.
5. Юйге 67-чи ишни беруу.

Джыйырма ючюнчю дерс.

Дерсни темасы: басым

Дерсни мураты: басымдан хапар беруу; басымны кючю бла джангы сѣзле кѣурау.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу.
2. Къайтарыу:
  - а) Ачыкъ тауушла бла харифле.
  - б) Сезде ненча бѣлом болады?
3. Басымдан хапар беруу.
Сакъла, кесме джаш агъачны, чапракълансын, скойюнсюн.

(Айтымны окъуйдула, хар сѣюн бѣломлеге бѣледиле)

Соруула:

- *Сакъла* деген сезде ненча бѣлом барды? (эки).
  - Къалай билдинг? (Эки ачыкъ тауушу барды).
  - Биринчи бѣломю къайсыды? Экинчи уа? Бу сезде ала бирча айтыламыдыла? Къайсы бѣлом кючлюрек айтылады?
  - *Кесме* деген сезде ненча бѣлом барды? Къайсы бѣлом кючлюрек айтылады? (биринчи). Алай бла сохталаны 31-чи бетдеги джорукъгъа келтиреди.
- Басымны кючю бла джангы сѣзле кѣурау.
Алма—алма, бѣлмѣ—бѣлме.
4. 69-чу ишни этиу. 70-чи ишни аууздан этиу.
  5. Юйге 71-чи ишни беруу.

Джыйырма тѣртюнчю дерс.

Дерсни темасы: басым.

Дерсни мураты: басымны бегитиу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу, басымны къайтарыу.

ТЕКСТ.

Гокка хансчады дейдиле джашау.
Джашау кюнде саргъалыб къатмаз,
Эркинлик бизге тууугъандан башлаб,
Кюнча тиеди, ёмюрде батмаз.

(Джазадыла, бёлюмлеге басым белгини саладыла).

2. 71-чи ишни этиу.

3. 72-чи ишни юйге беруу.

Джыйырма бешинчи дерс.

Дерсни темасы: экиленнген тунакы тауушу болгъан сёзле.

Дерсни мураты: экиленнген тунакы тауушу болгъан сёзледен хапар беруу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу, окъулгъанны къайтарыу.
  2. Экиленнген тунакы тауушу болгъан сёзле.
- 73-чю ишни окъуу, ал эки айтымны къангада джазыу.
- Мусса совхозда ишлейди. Ол коммунистди.

Соруула:

- Мусса деген сёзде ненча бёлюм барды?
- Биринчи бёлюм къайсыды? Экинчи уа? Биринчи бёлюм къайсы таууш бла бошалады? Экинчи бёлюм къайсы таууш бла башланады?
- Ала бла с таууш къалай айтылады? (Эки кере).
- Экиленнген с таууш къаллай тауушланы ортасында келеди?

Бу болумда экиленген тунакысы болгъан сёзле тинтиледиле, 33-чю бетдеги оюмгъа келедиле.

3. 78-чи ишни классда этдириу.

4. „В. И. Ленин бла сабийле“ деген сурат бла ишлеу.

5. 74-чю ишни юйге беруу.

Джыйырма алтынчы дерс.

Дерсни темасы: сёзлени тизгинден тизгинге кёчюрюу.

Дерсни мураты: у (къысха), й, ь, ь болгъан сёзлени тизгинден тизгинге кёчюрюу джорукъла бла шагърей этиу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни ти тиу.

2. Сёзлюк диктант: *акка, амма, гокка, уллу, исси, Исса, муккур, дуппур, джоппу, маллыкъ, программа.*

3. Джангы дерс. у (къысха у), й, ь, ь болгъан сёзлени бёлюмлеге бёлюб, къалай кёчюрюрге боллугъун сынаидыла.

Сёзле: *тайла, хауа, пальто, адъютант.*

Сёзлени айыргъандан сора 35-чи бетдеги оюмлагъа келедиле.

4. 76, 77 ишлени классда этдириу.

5. 78, 79 ишлени юйге беруу.

Джыйырма жетинчи дерс.

Дерсни темасы: сынау диктант.

Дерсни мураты: окъулгъаннга сынау диктант джаздыруу.

Дерсни барыуу:

1. Сохталаны ишге хазырлау.

2. Диктант джаздыруу.

МУССА.

Бюгюн бек исси болду. Быллай исси кюн болса, Мусса дуппур башына чыгъады. Алайгъа хар заманда ариу аяз ургъанлай турады. Ма, бюгюн да биягъы Мусса чыкъды дуппурну тѣппесине. Ол алайда олтурду. Уллу дуппурну тѣппесинден тѣгерегине къарады. Анга мийик тауланы джити тѣппелери кѣкге джетиб тургъанча кѣрюндюле.

(Экиленнген тунакы тауушу болгъан сѣзлени кѣчюрюча, тыйыншлысыча бѣле джазаргъа).

Джыйырма сегизинчи дерс.

Дерсни темасы: тилни кесеклери.

Дерсни мураты: халатла бла ишлеу, тилни кесеклеринден хапар берюу.

Дерсни барыуу:

1. Халатла бла ишлеу—15 минут.
2. Тилни кесеклеринден хапар берюу.

Устаз плакатны ачады.

ТИЛНИ КЕСЕКЛЕРИ.

а) *Пионер, парта, китаб, къаз, тауукъ, Кюн, Джер, Ай.*

б) *Къызыл, мийик, батыр, къоркъакъ, сейир.*

в) *Окъуйду, джазады, келеди, кюледи.*

Соруула:

Сѣзлени биринчи, экинчи, ючюнчю къаууму нени кѣргюзедиле, къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

Алай бла 39-чу бетдеги оюмгъа келтиреди.

3. 84-чю ишни этдириу.

4. Юйге 86-чы ишни берюу.

Джыйырма тогъузунчу дерс.

Дерсни темасы: ат.

Дерсни мураты: атны магъанасын бериу.

Дерсни баруу:

1. Юй ишни тинтиу, окъулгъанны къайтару.
2. Атны магъанасын айыру.

ТЕКСТ.

Пионерле шахарны кенг орамлары бла барадыла. Орамлада автобуслар, машиналар джурюйдюле. Машиналар агъач, таш, цемент ташыйдыла. Шахарда джангы заводлар, фабриклер ишлендиле.

Мени атам да, къарнашым да, эгечим да заводда ишлейдиле.

Текстни окъуйдулар, затны кёрюзген сёзлени айтадылар, алагъа соруулар саладылар, магъаналарын айырадылар.

Соруулар:

— Ат деб неге айтадылар? Къаллай соруулагъа джууаб этеди ол?

— Ким? деген сорууну къайсы атлагъа салабыз? не? дегенни уа?

3. 88, 90 ишлени классда этиу.

4. 91-чи ишни юйге бериу. Тауукъ, таууш, джаныуар, хайуан, инженер деген сёзлени сёзлюкlege джаздыруу.

Отузунчу дерс.

Дерсни темасы: энчи эмда тукъум атлар.

Дерсни мураты: уллу хариф бла джазылгъан сёзлени эсге салуу, энчи эмда тукъум атлардан хапар бериу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу, окъулгъанны къайтарыу.
2. Уллу хариф бла джазылгъан сё лени эсге тюршюрөдиле.

Соруула:

— Уллу хариф бла къайсы сёзле джазылыб башланадыла?

(92-чи ишни окъуйдула).

— Окъулгъан текстде уллу харифле бла джазылгъан сёзле нелени кёргюзөдиле?

Устаз:

— Адамланы атлары, тукъумлары, шахарланы, орамланы, сууланы атлары энчи атладыла. Энчи атлар заманда уллу хариф бла джазылыб башланадыла. Къалгъан атлагъа тукъум атла дейдиле (*класс, орам, шахар*).

3. 93-чю ишни классда этдириу.

4. 94-чю ишни юйге бериу.

Отуз биринчи дерс.

Дерсни темасы: атланы саны.

Дерсни мураты: бирлик бла кёблук сандан ханар бериу.

Дерсни барыуу:

1. Юй ишни тинтиу, сёзлуклеге бу сёзлени джаздырыу: *Володя Ульянов, Совет Союз, Москва, Черкесск, Карачаевск, Ставрополь, Карачай-Черкес область*.

2. Атланы саны. Тохсан алтынчы ишни этиу. Окъуйдула, ненча затны кёргюзгенлерин айырадыла, 43 бетдеги оюмгъа келедиле.

3. Тохсан джетинчи ишни классда этиу.

4. Тохсан сегизинчи ишни юйге бериу.

Отуз экинчи дерс.

Дерсни темасы: сынау диктант.

Дерсни мураты: четвергде тюз джазыудан алгъан билимлерин тинтиу.

Дерсни барыуу:

1. Дерсни муратын айтыу, сохталаны ишге хазырлау.
2. Диктантны текстин биринчи кере окъуу.
(Диктантны тексти: „Адамлыкъ“ диктантланы джыйымдыгы, 115-чи бет).
3. Айтымла бла окъуб, диктантны джаздырыу.
4. Текстни экинчи кере окъуу.
5. *Ким?* деген соруугъа джууаб этген атланы тюрлерин сыздырыу.
6. Тетрадланы джыйыу.

Тил ёсдюрюуден дидактика материал.

Тил ёсдюрюуден быллай материалла берирге боллукъду:

1. Сау текстни айтымлагъа юлешиу.
  2. Сёзледен айтымла къурау.
  3. Берилген айтымладан хапарчыкъ къурау.
  4. Соруулагъа джууаб джазыу.
  5. Хапарчыкъны кесеклеге юлешиу.
  6. Хапарчыкъны кесеклерине баш салыу.
  7. Берилген план бла хапар къурау.
  8. Узун хапарны къысхартыб айтыу.
  9. Къысха хапарчыкъны узун хапар этиб айтыу.
  10. Хапарны аллы бла аягъын кёшуб джазыу.
  11. Хапарны аллын кёшуб джазыу.
  12. Хапарны биринчи, экинчи, ючюнчю бетде джаздырыу.
  13. Берилген темала бла хапар джазыу.
- Дидактика материалны устаз, юч вариант этиб, хар дерсге хазырлайды: къарыулулагъа, орта окъугъанлагъа, къарыусузлагъа.

Бу материал юлгю халда бериледи.

1. Сау текстни айтымлагъа юлешиу.

В—1

КЪАЧ.

Къач келди тереклени чапракълары саргъалыб башлагъандыла сангырау джангур джауады къанатлыла джылы джерлеге учаргъа хазырланадыла сууукъ аяз тюзледе чегетледе ойнайды совхоз колхоз сабанлада къызыу барады иш.

Джазаргъа, хар айтымдан сора керскли тыйгъыч белги салыргъа, хар айтымны биринчи сёзюу уллу хариф бла джазаргъа.

В—2

ШКОЛГЪА.

Борис школгъа барады аны сумкасы къолундады сумканы ичинде китабла бардыла ол дерсин иги биледи къарыусузуракъ нёгерлерине болушады.

В—3

КЛАСС.

Биз школгъа келдик окъурукъ классыбызгъа кирдик Ол классда уллу терезеле бардыла Устаз келди Дерс башланды.

Керекли тыйгъыч белгилени сала джазаргъа.

2. Сёзледен айтымла къурау.

В—1

Владимир Ильич Ленин, бек, сюебиз, биз.
Мен, класс, экинчи, окъу. Юсюнден, устаз, Ленинни, окъуду, хапар. Сюйюб, бек, мен, хапаргъа тынгыладым.

В—2

Ёч, Зарема, алды. Бизни, аты, устазыбызны, Иссады. Атасыны, Локъман, аты. Анга, Исса, биз, дейбиз. Локъманович.

В—3.

Тохтар, Карачаевск, шахар, джашай. Бек, бу, къарт, кёб, джер, кёрген. Айта, ол, затлары, кёрген. билген, сабийле, хапар.

3. Берилген айтымладан хапар къурау.

В—1.

КЪЫШ.

Аны ызындан джауумлу къач джетди. Сууукъ джелле таймай урадыла. Исси джай озду. Терен къар джауду. Сууукъ къыш келди. Сабийле къууаныб, чанала бла учадыла.

В—2

БИР КЮЧ БЛА.

Къумурсха аны орнундан тебдиралмайды. Къумурсха бир бюртюк табды. Сора ол болушлукъгъа тенглерин чакъырды. Бюртюк бек ауур эди. Ала, къыйналмай, бюртюкню къумурсха орунга элтдиле.

ТЮЛКЮ.

В—3

Ол ийисни ангылагъанды. Тюлкю къапханнга тюшгенди. Тюлкю чегетде кетиб бара тургъанды. Тюлкю эт ийисге мыллыгын атханды.

4. Соруюлагъа джууаб джазыу.

Соруула:

В—1

1. Сен къайсы элде (шахарда) джашайса?
2. Сени атанг, ананг, эгечинг, къарнашынг къайда ишлейдиле неда окъуйдула?
3. Арт кёзюуде къайсы kitabны окъудунг?
4. Kitabда кимни, нени юсюнден джазылады?

В—2. Бу вариантда устаз бир гитче текстни береди. Текстге юч соруу салады. Орта окъугъан сохта соруулагъа джууаб текстден табыб джазады.

В—3. Бу да экинчичады. Андан башхалыгъы—соруугъа бир джангыз сёз кёшулады. Сёз юч юн: Фатима фермада ишлейди.

(Ким) фермадамы ишлейди? Кимни орнуна Фатима деген сёзню салыб, джууаб джазылады.

5. Хапарчыкъны кесеклеге юлешуу.

В—1. Юч абзацдан къуралгъан хапарчыкъ бериледи.

В—2. Эки абзацдан къуралгъан хапарчыкъ бериледи.

В—3. Эки абзацлы тёрт айтымдан къуралгъан хапарчыкъ.

6. Хапарчыкъны кесеклерине баш салыу.

В—1. Юч айтымны бирикдириб, баш салады.

В—2. Эки айтымны бирикдириб, баш салады.

В—3. Хар айтымгъа соруу халда план салады.

7. Берилген план бла хапар къурау.

В—1. Тёрт абзацдан къуралгъан хапар бериледи, хапарлаучу айтымла бла салынган планы бла. Окъуйду, план бла хапарны айтады.

В—2. Юч абзацдан къуралгъан хапарчыкъ тюбюнде планы бла бериледи, окъуйду, план бла хапарны айтады.

В—3. Гитче хапарчыкъ бериледи. Планы соруучу айтымла бла бериледи.

8. Узун хапарны кысхартыб айтыу.

В—1. Гитче хапар бериледи. Тёрт хапарлаучу айтымдан кѳуралгъан план бла кысхартыб хапарны айтады.

В—2. Юч хапарлаучу айтымдан кѳуралгъан план бла хапарны айтады.

В—3. Текстден берилген соруулагъа джууаб табыб, хапарчыкъ кѳураб айтады.

9. Кысха хапарчыкъны узун хапар этиб айтыу.

В—1. Берилген кысха хапарчыкъгъа, керекли джерлерин табыб, кесинден тёрт айтым кѳошуб айтады.

В—2. Юч айтым кѳошуб айтады.

В—3. Эки айтым кѳошуб айтады.

10. Хапарны аллы бла аягъын кѳошуб джазыу.

В—1. Хапарчыкъны аягъын джаз.

КЪАЧ.

Къач келди. Табигъат къачхы бет алды.

(Тёрт айтым кѳошуб джазады).

В—2. Хапарчыкъны аягъын кѳошуб джаз.

ЧЕГЕТДЕ.

Чегетни кыйырында уллу эмен терек ёседи. Аны кѳууушунда...

В—3. Хапарчыкъны аягъын джаз.

КЪЫШ.

Сууукъ кыш мычымай джетди. Терен кѳар...

(Эки айтым кѳошуб джазады).

11. *Хапарчыкъны аллын къошуб джазы.*

В—1. Хапарчыкъны аллын къошуб джаз, хапарчыкъгъа ат ата.

...Къалай иги эди бюгюн чегетде? Салкъын аяз ура эди. Чыпчыкъла да джырлай эдиле.

В—2. Хапарчыкъны аллын къошуб джаз.

ДЖАЙ КАНИКУЛЛАДА.

...Вожатый бла экскурсиягъа бардыкъ. Анда кѣб зат кѣрдюк.

В—3. Хапарчыкъны аллын къошуб джаз.

ПИОНЕР.

.....
Мусса атасына, анасына болушады. Гитче къарнашчыгъын джубатады.

12. *Хапарчыкъны биринчи, экинчи, ючюнчю бетледе джазы.*

В—1. Юч айтымдан къуралгъан хапарчыкъны биринчи, экинчи, ючюнчю бетледе джазадыла.

В—2. Биринчи бетде берилген хапарчыкъны экинчи бетде джазадыла.

(*Мен деген башчыны сен бла ауушдурадыла.*)

В—3. Экинчи бетде берилген хапарчыкъны ючюнчю бетде джазадыла. (*Сен деген башчыны ол бла ауушдурадыла, хапарчыкъда сѣзлени саны азыракъ бериледи.*)

13. *Берилген темалагъа хапарчыкъ джазы.*

В—1. „Мен ким боллукъма.“ Хапарчыкъ беш-алты айтымдан къуралады.

В—2. „Бизни школ“. Хапарчыкъ тѣрт-беш айтымдан къуралады.

В—3. „Бизни класс.“ Хапарчыкъ юч-тѣрт айтымдан къуралады.

БАШЛАРЫ

Автордан	3
Грамматика, тюз джазыу, тил ёсдюрюу (программа бла окъуу китабы юсюнден)	4
Программаны бир къауум бёлюмюн окъутууну юсюнден	7
Тилни кесеклери	8
Ат	8
Сыфат	9
Этим	10
Айтым	10
Байламлы тилге юретиу	12
Дерслени планлары	24
Тил ёсдюрюуден дидактикалыкъ материал . . .	51

Эльканов Магомет Казиевич
**МЕТОДИЧЕСКОЕ ПОСОБИЕ
ПО КАРАЧАЕВСКОМУ ЯЗЫКУ**

Методика обучения грамматике
родного языка во втором классе

Первое издание

На карачаевском языке

Редактор А. Д. Баучиев
Тех. редактор М. Ф. Перепадя
Корректор К. А.-К. Салпагарова

Сдано в набор 8-XII-1974 г.
Подписано в печать 23-IV-1975 г.
Форма 84×108¹/₃₂. Физ. п. л. 1,875.
Усл. п. л. 3,15. Уч.-изд. л. 2,55.
Заказ № 52. Тираж 600 экз. Цена 7 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства
Черкесск, пл. Кирова, Дом печати

Карачаево-Черкесская областная типография,
Черкесск, пл. Кирова, Дом печати

Э 53

Эльканов М. Методическое руководство к грамматике для 2 класса. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства.

60с.

4 с (07) (карач).

Э $\frac{6-5-79}{M 159 (03)-75}$ 79-75

7 к.